

**O KULISACH POWSTANIA ZESZYTU 11
*PRAC Z WYNALAZCZOŚCI I OCHRONY
WŁASNOŚCI INTELEKTUALNEJ (Z KART
WSPÓŁPRACY OBP I MIWiOWI UJ
W LATACH 70.)***

IZABELA DOBOSZ

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej

ABSTRACT

The story behind vol. 11 of the *Works of Inventiveness and Protection of Intellectual Property* (on history of the co-operation between the Press Research Centre and the Intercollegiate Institute of Inventiveness and Protection of Intellectual Property of the Jagiellonian University in the 1970s)

The paper reports on the research that was undertaken in the years 1973–1975, concerning the press law of European socialist states. The research was conducted as the initiative of the Press Research Centre in Krakow and carried out in the Intercollegiate Institute of Inventiveness and Protection of Intellectual Property of the Jagiellonian University in Krakow. The author reveals unknown facts and circumstances of the scientific investigation in some of the socialist countries.

Keywords: press law, European socialist states

✉ Adres do korespondencji: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, kierownik Katedry Prawa Mediów; ul. Bernardyńska 3, 31-069 Kraków; atdobosz@cyf-kr.edu.pl

1. Wprowadzenie

W 1977 roku obroniłam na Wydziale Prawa UJ pracę doktorską pt. „Działalność środków masowego przekazu a odpowiedzialność za naruszenie dóbr osobistych (na tle procesów prasowych w PRL w latach 1960–1975)”. Inspiracją do podjęcia tego tematu wypłynęła ze środowiska dziennikarskiego, a konkretnie ze Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich (SDP), zaniepokojonego nielicznymi zresztą w tym okresie procesami cywilnymi i karnymi skierowanymi przeciwko dziennikarzom. Stąd potrzeba zdiagnozowania sytuacji. Badania wykazały wiele interesujących aspektów wykonywania zawodu dziennikarskiego w kontekście istniejącego wówczas ustawodawstwa i praktyki.

W trakcie zbierania materiałów do doktoratu korzystałam wielokrotnie z bogatej i jak na ówczesne czasy jedynej w swoim rodzaju bazy bibliograficznej znajdującej się w OBP, będącym wówczas placówką naukowo-badawczą pozostającą w strukturach RSW „Prasa-Książka-Ruch”. Moje zainteresowanie problematyką prawa prasowego (szeroko pojętego) zaczęło się właśnie w trakcie przygotowywania doktoratu, którego promotorem był prof. dr hab. Stanisław Waltoś (wcześniej interesowały mnie bardzo problemy ochrony środowiska naturalnego). Wraz z dyrektorem Międzyuczelnianego Instytutu Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej prof. Andrzejem Kopffem nie pozostawili mi zbyt wiele czasu do namysłu i nakłonili do wejścia w tę problematykę, którą się zajmuję do chwili obecnej.

Naturalną jakby sprawą było zatem zacieśnienie więzi z pracownikami OBP, stąd bliższe znajomości, które przetrwały próbę czasu. Dość wspomnieć, że doktorat, o którym wyżej mowa, a właściwie jego warstwa analityczno-badawcza, został wydrukowany właśnie przez OBP (Dobosz 1979).

Nie bez znaczenia dla penetracji dziedziny prawa mediów była ścisła współpraca, jaka nawiązała się pomiędzy Ośrodkiem Badań Prasoznawczych a Międzyuczelnianym Instytutem Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej UJ za dyrekcji A. Kopffa. W tym czasie, w latach 1973–1975, doszło m.in. z inicjatywy Ośrodka do podjęcia badań nad prawem prasowym europejskich państw socjalistycznych – projekt „Prawo prasowe w Polsce i innych krajach socjalistycznych” (pominięto pozostałe państwa, jak: Wietnam, Chiny, Mongolia, Albania, Kuba, Korea Północna itp.). Badania prowadzone były w Instytucie, a ich zakres został określony przez OBP, który zapewnił środki finansowe, a nadto służył konsultacjami współautorom projektu.

Pracami zespołu w składzie: Vida Čok, Izabela Dobosz, Danuta Kozubowa, Elżbieta Traple, Janusz Barta, Bogdan Michalski, Tomasz Trafas, Wiktor Serda, kierował prof. Bogdan Michalski, przy czynnej współpracy dr. hab. Jerzego Serdy oraz konsultacji prof. Andrzeja Kopffa. Problematyką prawa prasowego zajęto się w związku z brakiem stosownego unormowania w Polsce, przy jednoczesnym, dość powszechnym kwestionowaniu mocy obowiązującej dekretu o prawie pra-

sowym z 1938 roku przede wszystkim po roku 1970 (wejście w życie kodeksu karnego i przepisów wprowadzających ten kodeks)¹. Na zakres badań miała też wpływ działalność legislacyjna w Polsce. W tym bowiem okresie Ministerstwo Kultury i Sztuki przygotowało harmonogram prac legislacyjnych na lata 1974–1980 (na podstawie uchwały nr 46/74 Rady Ministrów z 8 lutego 1974 r.), w którym m.in. przewidywało opracowanie do 1977 roku ustawy o wydawnictwach i publikacjach, zastępującej m.in. prawo autorskie z 1952 roku i prawo prasowe z 1938 roku (Dobosz 2011, s. 35).

Postanowiono we wspomnianych badaniach uwzględnić szeroką problematykę prawnoporównawczą, aby w ten sposób bardziej wzmocnić ewentualne propozycje legislacyjne. Oczywiście nie mogło także zabraknąć problematyki polskiej, do tej pory nieznacznie tylko opracowanej w powojennej literaturze i orzecznictwie. Najlepiej były opracowane zagadnienia przedruku, ochrony czci w związku z działalnością dziennikarską czy odpowiedzialności dziennikarzy; najmniej zagadnienia dotyczące statusu prawnego dziennikarza, wydawnictw prasowych, organizacji radiowo-telewizyjnych, prawa pracy, praw autorskich, etyki dziennikarskiej, związków i stowarzyszeń dziennikarskich. Za przyjęciem stanu prawnego w państwach socjalistycznych przemawiała

zbieżność wielu instytucji prawnych prawa prasowego, będąca wyrazem identycznego pojmowania zadań prasy jako instrumentu informacji i kształtowania postaw społecznych oraz tych samych założeń ideologicznych wspólnych państwom o tym samym ustroju społeczno-gospodarczym (Kopf 1977, s. 7–8).

2. *Zbieranie materiału*

Próżno w dobie cenzury nie tylko publikacji, ale zwłaszcza przesyłek (realizowanej przez Urząd Celny) byłoby oczekiwać, że materiały zostaną zgromadzone korespondencyjnie (nie było wówczas jeszcze Internetu!). Ponadto trudno było *a priori* ustalić, jakie materiały będzie można zebrać w krótkim czasie. Toteż zdecydowano się na inny wariant – delegacji do poszczególnych państw, z wyjątkiem Jugosławii. W ówczesnym czasie wyjazd do tego kraju graniczył z niemożliwością, a zatem powierzono opracowanie prawa jugosłowiańskiego tamtejszej badaczce V. Čok. Ustalono, iż wyjazdy naukowe będą poprzedzone informacją o przyjeździe badacza i będą trwały minimum 6–7 dni; najdłuższy wyjazd do ZSRR miał trwać 2 tygodnie. Ustalono również, iż wyjazdy będą się odbywać w grupach dwuosobowych albo pojedynczo. Każdy z uczestników badań udawał się do kraju, którego językiem władał. Całość kosztów podróży finansował OBP.

---

¹ Część doktryny w art. V przepisów wprowadzających widziała klauzulę derogacyjną odnoszącą się do dekretu. Takie stanowisko zajmował też SN i Ministerstwo Sprawiedliwości, por. Dobosz 2011, s. 28–29.

Ustalono także zakres przedmiotowy badań oraz opracowano kwestionariusze do zbierania materiałów. Były one przygotowane w językach obcych i zawierały identyczną treść. Opracowano ich dwie wersje – wstępną i udoskonaloną. Badaniami miano objąć następujące zagadnienia: problemy prawa państwowego i administracyjnego (w tym sprawy cenzury, administrowania prasą, stowarzyszeń dziennikarskich, organizacji redakcji), problemy praw i obowiązków dziennikarzy, a także zawodu dziennikarskiego (status prawny, honoraria, organizacje samorządowe, ochrona pracy i zabezpieczenia socjalne), etyka zawodowa (w tym sprawa sądownictwa dziennikarskiego), dziennikarstwo audiowizualne (organizacja radiofonii i telewizji), gospodarka papierem (był on towarem reglamentowanym w całym bloku socjalistycznym), wreszcie ustawy o prawie prasowym, autorskim, przepisy kodeksów karnych i prawa administracyjnego.

Przed wyjazdem nawiązano kontakty z organizacjami i związkami dziennikarzy, których adresy ustalono przy współpracy z OBP². Wyjazdy zrealizowano w 1974 roku.

3. *Sprawozdanie z wyjazdu przedłożone władzom Instytutu*

Wraz z Elżbietą Traple udałyśmy się w dniach 18 III do 28 III do Socjalistycznej Republiki Rumunii i Bułgarskiej Republiki Ludowej³. Pobyt w Bukareszcie trwał od 18 III do 22 III 1974 roku. Zbieranie materiałów na podstawie wspomnianej ankiety zaczęłyśmy w Związku Dziennikarzy Rumuńskich. Były to kilkunastogodzinne spotkania z przewodniczącym Związku Dziennikarzy Rumuńskich – Nestorem Ignatem, sekretarzem Związku – Ioanem Stanculescu oraz Rodicą Serbanescu – asystentką na Wydziale Dziennikarstwa Akademii Nauk Politycznych i Socjalnych. W sprawozdaniu z wyjazdu piszemy o dużych trudnościach napotkanych w trakcie zbierania materiałów (nie pozwolono nam np. skontaktować się z radcą prawnym ani nawet zapoznać się dokładnie ze statutem Związku Dziennikarzy, gdyż tłumaczono, że jest on przestarzały). Nie udostępniono nam projektu nowego statutu ani też projektu rumuńskiego prawa prasowego. Natomiast wiele informacji i materiałów uzyskałyśmy w Komitecie Radia i Telewizji Rumuńskiej. Zapoznano nas z organizacją komitetu oraz rozgłośni i stacji radiowych, z organizacją programów radiowych, kontrolą radia i telewizji, problemami odpowiedzialności za naruszenie dóbr osobistych w audycjach radiowych lub telewizyjnych.

² Walery Pisarek, szef OBP, posiadał szerokie kontakty z różnymi osobami i instytucjami w tych krajach. Została nawet wydana specjalna książka pt. *Who's Who in Mass Communication*. München 1990, zawierająca takie informacje.

³ Opis według sprawozdania z wyjazdu służbowego do Socjalistycznej Republiki Rumunii i Bułgarskiej Republiki Ludowej w ramach realizacji umowy między MIWiOWI UJ a Ośrodkiem Badań Prasoznawczych w Krakowie, dotyczącej opracowania tematu „Prawo prasowe w Polsce i innych krajach socjalistycznych”, Kraków, dn. 2 kwietnia 1974 r., maszynopis w posiadaniu Autorki.

Największą pomoc okazała nam prof. Yolanda Eminescu – dyrektor Instytutu Nauk Prawnych Akademii Nauk, kontaktując nas z prawnikami w Instytucie oraz na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Bukareszcie. Na spotkaniach tych przekazano nam informacje i materiały dotyczące ochrony dóbr osobistych w prawie karnym, cywilnym i administracyjnym w świetle uprawnień przysługujących dziennikarzom z racji wykonywanego przez nich zawodu. Uzyskałyśmy też wyczerpujący materiał dotyczący prasy w świetle prawa autorskiego.

Pobyt w Sofii trwał od 23 III do 28 III 1974 roku. W trakcie zbierania materiałów panowała całkiem inna atmosfera. Przyjazd był oczekiwany, pojawiła się delegacja na dworcu. Organizacją spotkań zajął się Ośrodek Naukowo-Badawczy Związku Dziennikarzy Bułgarskich. Uzyskałyśmy kompletne materiały dotyczące bułgarskiego prawa prasowego.

Oprócz tego doszło do spotkań z Dyrektorem Ośrodka – Mitko Iwanowem Mitewem. Zaznajomił nas z pracą Ośrodka, zadaniami Związku Dziennikarzy Bułgarskich, z jego strukturą, a także udzielił informacji dotyczących kształcenia i doksztalcania dziennikarzy. Wielką pomoc uzyskałyśmy od radcy prawnego Związku Iwana Wiktorowa, z którym odbyłyśmy kilkugodzinne spotkania, w trakcie których przekazał nam wszystkie akty prawne dotyczące prasy bułgarskiej (także projekty ustaw, nad którymi obradowano w Bułgarskim Zgromadzeniu Ludowym). Również wicedyrektor Dyrekcji Praw Autorskich (odpowiednika naszego ZAiKS-u) udzielił nam informacji co do przepisów prawa autorskiego. W trakcie kilkugodzinnego spotkania w Komitecie Radia i Telewizji z kilkoma pracownikami uzyskałyśmy odpowiedzi na wszystkie pytania dotyczące prawnych i organizacyjnych zagadnień dotyczących działalności radiowej i telewizyjnej.

4. *Harmonogram prac i koszty realizacji badań*

Prace przygotowawcze trwały od października do grudnia 1973 roku. Zbieranie materiałów przeprowadzono w okresie od stycznia do maja 1974. Terminy te dotyczyły nie tylko wyjazdów, ale także samego opracowania przywiezionych materiałów, niezbędnych tłumaczeń aktów prawnych i zebranej literatury.

Okres od maja do września 1974 roku obejmował opracowanie części pierwszej (analitycznej), zawierającej analizę ustawodawstwa prasowego w poszczególnych państwach. Okres od września do listopada 1974 roku był poświęcony opracowaniu części drugiej, stanowiącej prawnoporównawcze omówienie wybranych zagadnień – przygotowaniu obszernego streszczenia o charakterze porównawczym oraz postulatów *de lege ferenda*.

Kosztorys wstępny umowy zawartej z OBP opiewał na sumę 222 035 zł (nie wiadomo, czy była to wersja ostateczna, bowiem w dokumentach pojawia się też suma 435 210 zł, być może, że wraz z kosztami druku). We wspomnianej kwocie mieścił się koszt delegacji zagranicznych i krajowych – 38 000 zł,

narzut – 76 515 zł (75%) oraz honoraria autorów w wysokości ok. 43 000 zł. Zarówno doc. dr Bogdan Michalski, jak i dr Jerzy Serda (kierujący pracami) mieli otrzymywać ryczałt miesięczny. Były też w kosztorysie uwzględnione koszty tłumaczeń, przepisywania na maszynie, recenzji, materiałów biurowych itp.

Jak wynika z korespondencji zachowanej w archiwum, nie wszyscy autorzy pierwszej części opracowania wywiązali się z terminów, co opóźniło przystąpienie do dalszych etapów pracy (do drugiej części potrzebne były nie tylko teksty autorów, ale i opracowania zebranych materiałów). W rezultacie część pierwszą zakończono w grudniu 1974 roku.

Część pierwsza pt. „Systemy prawa prasowego poszczególnych europejskich państw socjalistycznych” została wydana w 1975 roku w serii Materiały OBP. Była to seria do użytku wewnętrznego. Z odnalezionych w bibliotece UJ opracowań (wszystkich!), których dysponentem jest Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa-Książka-Ruch” w Krakowie, wynika, że są to następujące maszynopisy:

1. Janusz Barta: Prawo prasowe Węgierskiej Republiki Ludowej, sygn. 196/1975/VI.
2. Vida Čok: Prawo prasowe w Jugosławii, sygn. 196/1975/VI.
3. Izabela Dobosz: Prawo prasowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, sygn. 196/1975/IV.
4. Danuta Kozubowa: Prawo prasowe Niemieckiej Republiki Demokratycznej, sygn. 196/1975/VI.
5. Bogdan Michalski: Sytuacja prawna prasy w ZSRR, sygn. 196/1975/III.
6. Wiktor Serda: Prawo prasowe w Rumunii, sygn. 196/1975/VI.
7. Tomasz Trafas: Prawo prasowe Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej, sygn. 196/1975/V.
8. Elżbieta Traple: Prawo prasowe w Bułgarskiej Republice Ludowej, sygn. 196/1975/V.

Z korespondencji z lat 1976–1977 pomiędzy nowym dyrektorem MIWiOWI doc. dr. hab. Januszem Szwąją a doc. dr. hab. Bogdanem Michalskim wynika, że zwracano się do niego o wskazówki co do ewentualnego wydania tej części badań drukiem, czego jednak nie uczyniono.

Drugi etap opracowań zakończył się również z poślizgiem, jednak uwieńczony został namacalnym sukcesem w postaci zeszytu nr 11 *Prac z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelktualnej* wydanego w 1977 roku.

5. Treść omawianego zeszytu 11 *Prac z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelktualnej*

Jak już poprzednio wspomniano, zeszut 11 zawiera prawnoporównawcze omówienie rozmaitych zagadnień dotyczących szeroko pojętego prawa prasowego.

I tak Jerzy Serda przedstawił tekst dotyczący organizacji prasowej działalności wydawniczej i audiowizualnej w państwach socjalistycznych; Tomasz Trafas zajął się zawodem dziennikarza w świetle prawa; Janusz Barta – prasą w świetle prawa autorskiego; Izabela Dobosz przedstawiła tekst pt. „Wykonywanie zawodu dziennikarza a ochrona dóbr osobistych”.

Zeszyt otwiera obszerny tekst Bogdana Michalskiego „Model regulacji prawnej prasy europejskich państw socjalistycznych”. Tekst ten

stanowi [...] swoiste *résumé* wywodów zawartych w pozostałych opracowaniach, z wydobyciem na plan pierwszy zbieżności i różnic w zakresie unormowania prawnego (Kopff 1977, s. 8).

Michalski dostrzegł, iż we wszystkich europejskich państwach socjalistycznych panowały identyczne założenia ideologiczne, wywodzące się z leninowskiej koncepcji prasy. Koncepcja ta była odtwarzana na podstawie różnych rozproszonych uwag Lenina zawartych w niektórych jego działach. Przyznawała ona prasie istotną rolę w budowaniu dyktatury proletariatu, w propagowaniu idei komunistycznych i poczynaniach partii, a także w kształtowaniu modelowego człowieka komunisty. Z przewodniej roli partii komunistycznej Lenin wywodził zasadę partyjności prasy. Literaci (do których zaliczał dziennikarzy) winni byli jego zdaniem bezwarunkowo wstępować do organizacji partyjnych, a pisma powinny się stać organami różnych organizacji partyjnych (Goban-Klas 1987, s. XXII–XXXII). Zgodnie z zasadą „nie ma wolności dla wrogów wolności” Lenin praktycznie doprowadził do likwidacji całej niebolszewickiej prasy (Goban-Klas 1987, s. XXXII). Zdaniem Lenina zorganizowany proletariat powinien kontrolować całą działalność literacką i dziennikarską. Według Tomasza Gobana-Klasa prasa służąca budowie nowego ustroju pełniła następujące funkcje: 1) organizatorską; 2) propagandową; 3) ideowo-wychowawczą; 4) agitacyjną; 5) krytyczną; 6) komunikatywną (Goban-Klas 1987, s. XXXIII–XXXVI).

Mimo obowiązywania leninowskiej koncepcji prasy, jak pokazały przeprowadzone badania, nie doszło do unifikacji prawa prasowego w krajach socjalistycznych. W poszczególnych państwach zmiana ustroju powodowała konieczność dokonywania zmian w prawie, ale odbywało się to w rozmaity sposób (od całkowitego uchylecia zastanego prawa (Rosja) przez uchYLECIE lub niestosowanie przepisów dotychczasowych i zastępowanie ich stopniowo nowymi).

Duże znaczenie miały też różnorodne formy ustrojowe państw, niektóre z nich bowiem stanowiły federacje (ZSRR, Jugosławia, Czechosłowacja), inne państwa unitarne, jednonarodowe (np. Polska). Niewątpliwie na ustawodawstwo wewnętrzne duży wpływ miały także zawarte wcześniej porozumienia międzynarodowe. Dlatego – jak stwierdził Michalski –

brak jest w tej chwili jednolitego socjalistycznego modelu reglamentacji prawnej środków przekazu i związanych z nim procesów twórczych, który stanowiłyby połączenie elementów techniczno-legislacyjnych i ideologicznych (Michalski 1977, s. 12).

B. Michalski dostrzegł jednakże wiele cech charakterystycznych dla ustawodawstw socjalistycznych, jak np. interwencyjną funkcję prasy (niewystępującą w krajach zachodnich), ideologizację zawodu dziennikarskiego czy posługiwanie się dokumentami partyjnymi, takimi jak uchwały, zalecenia, w sposób analogiczny do aktów normatywnych. Stwierdził on, że można dostrzec dwa podstawowe rozwiązania w tych państwach. Pierwszy stanowi klasyczny model ustawodawstwa związanego ze środkami masowego przekazu, realizowany w Rumunii, Jugosławii, Bułgarii i Czechosłowacji, w mniejszym stopniu w Polsce i na Węgrzech, oraz drugi model – charakteryzujący się brakiem ustawy prasowej, z położeniem nacisku na dużą ilość bardzo szczegółowych rozwiązań politycznych (uchwał i decyzji partii). Ten model dominował w ZSRR i NRD.

Największą zbieżność dostrzegł Autor w zakresie prawa konstytucyjnego. Mimo pewnych różnic kraje te wprowadziły następujące gwarancje konstytucyjne: 1) opartą na leninowskiej teorii swobody wypowiedzi wolność prasy i innych środków przekazu z odpowiednimi gwarancjami materialnymi (drukarnie, papier); 2) prawo obywateli do poinformowania; 3) gwarancje związane z ochroną praw osobistych (Michalski 1977, s. 16). Konstytucyjne zasady wolności prasy korespondują z przepisami o obowiązkach dziennikarza i zadaniach prasy, wynikających z uchwał partii i statutów związków dziennikarzy. Do zadań prasy należało

propagowanie nauki marksizmu-leninizmu, komunistycznego wychowania społeczeństwa, umacniania patriotyzmu i internacjonalizmu, solidarności z krajami socjalistycznymi, walka o postęp i krytyka społecznych niedociągnięć, zwalczanie wrogich ideologii (Michalski 1977, s. 17).

Obowiązki dziennikarza polegały w pierwszym rządzie na przestrzeganiu realizacji wspomnianych funkcji prasy, przestrzeganiu socjalistycznej praworządności i etyki dziennikarskiej, rzetelnym i prawdziwym informowaniu, obowiązku stosownego zachowania i doksztalcania zawodowego (Michalski 1977, s. 18). Realizacja funkcji prasy w państwie socjalistycznym powodowała wyposażenie dziennikarzy w konkretne uprawnienia; wśród nich przede wszystkim „prawo do informacji” i „prawo do interwencji” (Michalski 1977, s. 17).

Charakterystycznym zjawiskiem dotyczącym prasy socjalistycznej było unormowanie systemu cenzury. We wszystkich państwach przyjęty został system mieszany (prewencyjno-represyjny), ale można było dostrzec bardzo istotne różnice. Na tym tle wyróżniała się Jugosławia, gdzie podstawową formą cenzury była cenzura represyjna. Natomiast w pozostałych państwach przeważała kontrola prewencyjna, która jednakże występowała w dwóch podstawowych rozwiązaniach: 1) kontrola spoczywa w rękach redaktorów naczelnych (autocenzura) albo 2) w rękach wyspecjalizowanych organów państwowych. Ten drugi model obowiązywał w PRL, Bułgarii i w pewnym zakresie w ZSRR. Przeważał jednak model pierwszy. Dla krajów socjalistycznych charakterystyczny był też model instytucjonalny dotyczący mediów. W zakresie radia i telewizji funkcje kierownic-

twą sprawowały komitety państwowe na prawach ministerstw⁴. W zakresie prasy drukowanej w tych krajach, gdzie istniała zinstytucjonalizowana cenzura, były też obok nich jednostki państwowe udzielające zezwoleń i zarządzające prasą. Również podobny charakter posiadały agencje prasowe, monopolizujące informacje, będące organami państwowymi podporządkowanymi przeważnie Radzie Ministrów.

B. Michalski zauważa następnie, że w zakresie organizacji wydawnictw istniała bardzo duża różnorodność rozwiązań prawnych (Michalski 1977, s. 22–24). Tak samo obserwować można dużą różnorodność organizacyjną redakcji pism (od kolegialności po jednoosobowe kierownictwo).

Cechą charakterystyczną państw socjalistycznych było natomiast podobieństwo odnośnie do reguł wykonywania zawodu dziennikarza. Podstawową cechą był brak jakichkolwiek aktów normatywnych o zawodzie dziennikarza oraz wielka liczba mniejszych aktów prawnych. Zawód dziennikarza miał charakter otwarty, nie było też wymagane ukończenie studiów dziennikarskich. Wymagało się natomiast zwyczajowo posiadania odpowiednich kwalifikacji etyczno-moralnych (jedynie rumuńska ustawa prasowa z 1974 r. przewiduje wpis na listę osób wykonujących zawód dziennikarza) (Trafas 1977, s. 59–60). Niejednolicie rozumiano też samo pojęcie „dziennikarza”. Działające w krajach socjalistycznych związki dziennikarskie posiadały charakter stowarzyszeń twórczych, co powodowało, że nie były organizacjami obejmującymi wszystkich dziennikarzy czynnych zawodowo. Przy czym pojęcie dziennikarza było bardzo szeroko rozumiane, obejmowano nim też fotografów, plastyków prasowych, prasoznawców, a nawet osoby pełniące funkcje o charakterze techniczno-dziennikarskim (Michalski 1977, s. 25, przypis 20). Związki mogły przyjmować także dziennikarzy nietatowych.

Naturalnie związki organizacyjne dziennikarzy (stowarzyszenia) musiały realizować polityczne programy, opierające się na leninowskiej koncepcji prasy. Różniły się natomiast co do organizacji i pozycji sądownictwa dziennikarskiego. Najbardziej wykształcony model takiego sądownictwa istniał w Polsce, inne, zdaniem B. Michalskiego, były dopiero w początkowym stadium rozwoju (Michalski 1977, s. 26).

Na ogólnych zasadach wprowadzono odpowiedzialność służbową przed pracodawcą, jedynie rumuńska ustawa prasowa przewidywała odpowiedzialność dyscyplinarną dziennikarza, przy czym skreślenie go z listy faktycznie oznaczało utratę prawa do wykonywania zawodu. W zakresie prawa pracy charakterystyczną cechą ustawodawstwa socjalistycznego było preferowanie twórców, w tym dziennikarzy. Korzystali oni z licznych przywilejów, jak np. dłuższy urlop, dodatkowa powierzchnia mieszkaniowa, byli uprzywilejowani w zakresie czasu i dyscypliny pracy oraz rent i emerytur. Ich zarobki w każdym państwie znacznie przekraczały

---

⁴ Nieco inaczej w NRD, gdzie były osobne komitety dla radia i dla telewizji (Michalski 1977, s. 22).

średnią płacę⁵. Dziennikarzy niepracujących zawodowo próbowano zabezpieczać socjalnie, np. przez zapewnienie im bezpłatnej opieki lekarskiej.

W zakresie prawa pracy reglamentacja stosunków pracy dziennikarzy dokonywana była za pomocą układów zbiorowych oraz innych przepisów, najczęściej z pogranicza prawa pracy i autorskiego.

W zakresie tego ostatniego uregulowania B. Michalski podnosi, że w tej dziedzinie panowała wysoka unifikacja, gdyż wszystkie analizowane kraje (z wyjątkiem ZSRR) należały do konwencji berneńskiej⁶. Z ochrony prawa autorskiego wyłączono informacje prasowe, natomiast wyłączenie spod takiej ochrony „zdjęć reporterskich” było wprowadzone wyłącznie w Polsce. W dziedzinie przedruku najszerszy zakres ograniczeń praw autorskich zawierało prawo ZSRR. Pozwalało ono na przedruk w gazetach prawie wszystkich utworów publikowanych (Michalski 1977, s. 29). Przedruk w NRD, CSRS, na Węgrzech i w Jugosławii mógł być wyłączony przez dokonanie na druku zakazu wykluczającego możliwość korzystania z licencji. Jedynie Jugosławia zezwalała na przedruk niektórych grup ilustracji prasowych. W ustawodawstwach szerokie zastosowanie miały też licencje radiowe, odnoszące się również do telewizji. Chodziło o możliwość wykorzystania utworów publikowanych w radio czy telewizji bez zgody autora, a niekiedy bez obowiązku płacenia honorarium. Jednocześnie normowano też określenie prasowych dzieł zbiorowych, praw autorskich wydawców i poszczególnych autorów (Michalski 1977, s. 29), a zatem przyznawano prawo do pisma periodycznego jako całości wydawcy, zaś do samodzielnych części dających się wyodrębnić – autorom. Umowy z autorami opierały się na ogólnych zasadach umowy wydawniczej, przy znacznym jej uproszczeniu (przez odstąpienie od formy pisemnej – np. w NRD).

B. Michalski zwraca też uwagę na wspólną tendencję w państwach socjalistycznych zmierzającą do zwiększenia uprawnień autora w dziedzinie praw osobistych i majątkowych. Charakterystyczne było też przyznanie wydawcom pewnych szczególnych uprawnień, jeśli chodzi o utwory wykonane w ramach umowy o pracę⁷. Mimo znacznych uprawnień dla pracodawcy, jak stwierdza autor, „zakres ochrony kształtuje się na poziomie średniej światowej, gdyż prawa autora są ograniczone głównie w zakresie swobodnego dysponowania utworem” (Michalski 1977, s. 29).

W zakresie odpowiedzialności dziennikarza B. Michalski dostrzegł jako wspólną cechę – oparcie tejże odpowiedzialności na ogólnych zasadach prawa. Twierdzi, że skoro zatem w tym zakresie systemy prawa znacznie się różnią, nie pozostaje to bez wpływu na różnorodność rozwiązań w krajach socjalistycznych.

⁵ B. Michalski podaje, że w Polsce średnie uposażenie starszego publicysty było wyższe od poborów docenta (Michalski 1977, s. 27).

⁶ ZSRR przystąpił w 1974 r. do konwencji powszechnej.

⁷ Np. w Polsce dotyczyły tylko twórczych pracowników pism naukowych wydawanych przez instytucje naukowe (Michalski 1977, s. 30).

I tak w dziedzinie cywilnoprawnej ochrony dóbr osobistych wyodrębniono trzy rozwiązania: 1) dające pełny katalog chronionych dóbr (Węgry); 2) wymieniające przykładowe dobra chronione; 3) nie dające żadnego określenia dóbr osobistych, ale dające możliwość ich ochrony na ogólnych zasadach zadośćuczynienia za szkodę (Bułgaria). Wszędzie też zadośćuczynienie za krzywdę moralną ograniczono do kwot symbolicznych.

Odpowiedzialność karna została oparta na ogólnych zasadach prawa karnego, choć w niektórych krajach (CSRS, Węgry) wprowadzono przestępstwo nieogłębności. Bardzo znaczne podobieństwa dotyczą przestępstw przeciwko czci i godności osobistej. Natomiast różnice dotyczą form kwalifikowanych i okoliczności uchylających odpowiedzialność karną. Formy kwalifikowane przewidują jako podstawową – karę pozbawienia wolności. Co do okoliczności uchylających odpowiedzialność karną za zniesławienie B. Michalski wskazuje najbardziej liberalne rozwiązanie w ZSRR (dowód subiektywnego prawdopodobieństwa), w Polsce (dowód obiektywnego prawdopodobieństwa), dowód prawdy – w pozostałych krajach. Jedynie przepisy k.k. Jugosławii (art. 173) znają krytykę jako okoliczność uchylającą odpowiedzialność karną. W innych krajach krytyka jest traktowana jako kontratyp pozaustawowy. Zaostrzenie kary za wszystkie publikacje obraźliwe lub znieważające przewiduje się w większości kodeksów karnych tychże państw.

W dziedzinie ścigania – podstawową formą było ściganie z oskarżenia prywatnego, jedynie w Bułgarii – z publicznego.

Zdaniem B. Michalskiego przepisy dotyczące dziennikarzy były stosunkowo łagodne, a ich „bezpieczeństwo zawodowe” bardzo wysokie. Wszystkie państwa (z wyjątkiem ZSRR i NRD) miały podobnie skonstruowane przepisy o sprostowaniach. W tych dwóch natomiast krajach sprostowania można było zamieszczać na podstawie przepisów prawa cywilnego i autorskiego.

6. *Zakończenie*

Przeprowadzone badania o charakterze prawno-porównawczym nie mogłyby dojść do skutku, gdyby nie pomoc merytoryczna, a zwłaszcza finansowa OBP. Okazało się, że gdyby nie „podróże naukowe”, nie udałoby się zebrać doświadczeń ani też wydać wspomnianego zeszytu naukowego. I chociaż nie udało się opublikować całości materiałów (a poszukiwania wydawcy prowadzono), pozostały one zarchiwizowane w OBP i mogą służyć dalej rzeszom prasoznawców – historyków prasoznawstwa. Niewątpliwie działania w zespole zaowocowały też dalszymi pracami z tej dziedziny, podejmowanymi przez jego członków, w tym opracowaniem w latach 1980/81 projektu polskiego prawa prasowego (J. Barta, I. Dobosz, P. Dubiel) i autorskiego projektu B. Michalskiego.

Bibliografia

- Dobosz I. (1979). Procesy prasowe w Polsce w latach 1960–1975. Biblioteka Wiedzy o Prasie, seria B, tom XXI. OBP. Kraków.
- Dobosz I. (2011). Prawo prasowe, wyd. II. Warszawa.
- Goban-Klas T. (1987). Lenin o prasie. Wstęp do książki „Marks, Engels, Lenin o prasie”. Wybór tekstów i opracowanie T. Goban-Klas. Kraków, s. VIII–XLI.
- Kopff A. (1977). Od redakcji. W: Prawo prasowe europejskich państw socjalistycznych. *Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* CCCCLIX, z. 11, s. 7–9.
- Michalski B. (1977). Model regulacji prawnej prasy europejskich państw socjalistycznych. W: Prawo prasowe europejskich państw socjalistycznych. *Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* CCCCLIX, z. 11, s. 11–35.
- Trafas T. (1977). Zawód dziennikarza w świetle prawa. W: Prawo prasowe europejskich państw socjalistycznych. *Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* CCCCLIX, z. 11, s. 57–78.

STRESZCZENIE

Artykuł informuje o podjętych w latach 1973–1975 badaniach naukowych dotyczących prawa prasowego europejskich państw socjalistycznych. Badania zainicjował Ośrodek Badań Prasoznawczych w Krakowie, a przeprowadzone zostały w Międzyuczelnianym Instytucie Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej UJ. Autorka ujawnia nieznanne fakty i okoliczności prowadzenia badań na terenie niektórych państw socjalistycznych.

Słowa kluczowe: prawo prasowe, europejskie kraje socjalistyczne